

Bolvári-Takács Gábor

„Szilenciumomat hatályon kívül helyezni szíveskedjék”

Darvas Iván levele Aczél Györgyhöz, 1961.

Darvas Iván (1925–2007) életműve a magyar színház- és filmtörténet időben lezárt fejezete, amely tartalmában „nyitott könyv”: *Lábjegyzetek* című memoárkötetének¹ megjelenése óta szakmai, közéleti és magánéleti sikerei és megpróbáltatásai az olvasóközönség számára (is) ismertek. Témánk szempontjából tehát elegendő, ha csupán néhány körülményre utalunk.

I. A történet

Darvas 1946-ban a Művész Színházban debütált, ahová akadémiai növendékként csábította át Várkonyi Zoltán. A gyors színházi és filmsikereket hozó pályáívet megtörte az 1956-os forradalom: a kémkedésért büntetését töltő bátyja, Attila kiszabadításáért bíróság elé állították és elítélték. A börtönből 1959 áprilisában amnesztiával szabadult. Színészként nem helyezkedhetett el, fizikai munkát végzett: többféle próbálkozás után végül egy fröccsöntő műhelyben kötött ki.

S itt adjuk át a szót neki:

„A harmadik évemet töltöttem már abban a bűdös pincében. Ez volt az úgynevezett kádári konszolidáció időszaka. Enyhült valamelyest a nyílt diktatúra, mindenféle (részint ál-, részint valódi) engedményeket tett a felsőbbség, csak hogy elnyerje az állampolgárok jóindulatát. Például bizonyos esetekben kivándorlási útlevelet adott olyan reménytelenül retrográd elemeknek, akiktől már végképp nem volt várható semmi haszon, viszont távozásukkal nagy értékű lakásokhoz juttatták a Hivatalt. Rendszeres időközökben ilyen értelmű kérvényekkel bombáztam hát én is a különböző Hivatalokat. Ha kiengednek – így okoskodtam –, a mostaninál csak jobb helyzetbe kerülhetek, de akár a legrosszabb esetet is számításba véve: akár ha segédmunkás maradok is, akkor is inkább legyek az – teszem azt – Svájcban, mint itthon! De rendre azzal utasították el a kérelmemet, hogy – úgymond – „kérésének teljesítése jelenleg nem időszerű”. Kivártam a kötelező fél évet, s újra beadtam ugyanazt a kérvényt, aztán pár hét múlva megkaptam megint ugyanazt a választ. Minden színházi szezon vége felé meg rendszeresen jelentkeztem személyes kihallgatásra Aczél Györgynél (a mindig változó státusú, hol államtitkári, hol miniszterhelyettesi, hol egyéb magas funkciójú, de a valódi „kultúr pápa” szerepkörét mindig is szilárdan betöltő Főelvtárs),² hogy arra kérjem, engedjen vissza a pályára. Egyszer se fogadott.

De a harmadik évben váratlanul pozitív válasz érkezett: Ekkor és ekkor keressem fel reggel fél nyolckor a hivatalában. (Közismerten kellemetlenül korán kelő ember volt.) Ott ültem hát vele szemben a tágas, világos irodahelyiségében, teát is kaptam, minden porcikámmal éreztem, hogy ezen a beszélgetésen fordul meg minden. Most vagy soha! Megkérdezte, mennyit ültem, majd kis szünet után elgondolkozva közölte, ő annak idején – még a Rákosi börtönében – bezzeg kétszer annyi időt töltött teljesen elzárva a külvilágtól magánzárkán.

¹ Darvas Iván: *Lábjegyzetek*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2002. 307 oldal

² Aczél György (1917–1991) kommunista politikus, eredetileg építőmunkás. 1946–49-ben a Magyar Dolgozók Pártja Zemplén, illetve a Baranya megyei bizottságának első titkára. 1949-ben letartóztatták, majd koncepciók perben elítélték, 1950–54-ben börtönben ült. 1955–56-ban építőipari vállalatigazgató, 1957–58-ban művelődésügyi miniszterhelyettes, 1958–67-ben a miniszter első helyettese. 1967–74 és 1982–85-ben az MSZMP KB titkára, 1974–82-ben a minisztertanács elnökhelyettese. 1985–89-ben az MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete főigazgatója. 1956–89-ben a KB, 1970–88-ban a Politikai Bizottság tagja. Életről lásd: Révész Sándor: *Aczél és korunk*. Sík Kiadó, Budapest, 1997.

(*Odanézz, dörgölődzik, barátkozik! Jó jel! – gondoltam magamban.*) Megkérdezte, mit csinálok, hol dolgozom, sokáig hümmögött aztán, méltatlankodva ingatta a fejét. És akkor kibökte:

– Idehallgasson, Darvas, úgy tudom, maga kért kivándorló útlevelet. En el tudom magának intézni, hogy megkapja. Úgy tudom, van is kint rokona. Rendben lesz így? (*Csapda! Vigyázat! Életveszély!... Abban a pillanatban átláttam a szitán. Ha én most azt mondom: „Kösz, Aczél elvtárs, végre!”*, menten oda minden szavahihetőségem! Egyetlen pillanat alatt kárba vész négy év kitartó siránkozása, hogy – úgymond – nem élhetek színpad nélkül, és akkor se útlevél, se színház!) Mélyen a szemébe néztem hát, és azt mondtam:

– Nézze, Aczél elvtárs, nekem csakugyan élnék rokonaim a Szovjetunióban, az anyám családja, de én nem akarok szovjet színész lenni, én magyar színész szeretnék lenni.

Felkacagott:

– Nagy hóhányó maga, Darvas! – Majd miután nevetését dús bajuszába fojtotta végre, kisvártatva hozzáfűzte: – Miskolc jó lesz?

Áldhattam a sorsomat: szerencsémre volt humora.”³

A továbbiak ismereteseek. Darvas Miskolc után a József Attila Színházba került, majd 1965 tavaszán Várkonyi Zoltán leszerződtette a Vígszínházhoz, amely negyedszázadon át az otthona maradt.

1963-ban megnyílt előtte a filmgyár is. A mozilátogatók először Ranódy László *Pacsirtájának* bemutatóján láthatták újra a vásznon, 1964. február 6-án. A zsilip kinyílt: ebben az évben további öt filmbemutatója volt, közte három főszerep: az *Új Gilgames* (r: Szemes Mihály), az *Igen* (r: Révész György) és a *Mit csinált felséged 3-tól 5-ig?* (r: Makk Károly).⁴

II. A levél

Darvas – mint írja – folyamatosan levelekkel bombázta Aczélt. Ezek egyikét – alkalmasint a memoárjában említett utolsót – a levéltárban fedeztük föl és az alábbiakban közzétesszük.⁵

„Tisztelt Miniszterhelyettes elvtárs!

Alulírott Darvas Iván azon tiszteletteljes kérelemmel fordulok a Miniszterhelyettes elvtárshoz, hogy szilenciumomat hatályon kívül helyezni szíveskedjék.

Mielőtt kérésemet megindokolni próbálnám, engedje meg, Miniszterhelyettes elvtárs, hogy egy-két adattal tájékoztassam helyzetemről.

Nem származom sem munkás-, sem szegényparaszteszaládból. Apám⁶ hosszú ideig újságíró volt egy kisebbségi magyar lapnál Prágában, majd, Magyarországra való költözésünk után, a „Magyarország” c. polgári lapnál dolgozott. Budapest ostrománál, bombabecsapódás alkalmával, megölte egy gránátszilánk. Anyám⁷ régi orosz pétervári színészcsaládból származik. Apját, nagybátyjait, édestestvérét a cári időkben forradalmi magatartásáért számos üldöztetésben részesítették, egy nagybátyját 1905 után kivégezték.

³ Darvas Iván: *Lábjegyzetek*, i. m. 243–244. o.

⁴ Lásd: *Magyar filmográfia. Játékfilmek 1931–1997*. Felelős szerkesztő: Varga Balázs. Magyar Filmintézet, Budapest, 1998. 371–392. o. A további két film: *Az aranyfej* (r: Richard Thorpe), *Férjhez menni tilos* (r: Zsurzs Éva).

⁵ Magyar Nemzeti Levéltár XIX-J-4-aaa. Aczél György miniszterhelyettesi iratai. 12. doboz, iktatószám: 967/A/1961. A gépelési hibákat kijavítottuk, egyébként a dokumentumot szöveghűen közöljük.

⁶ Darvas János

⁷ Jevdokimova Antónia

Nevelésem korántsem volt kiegyensúlyozottnak mondható. Német iskolába jártam (Prágában nem volt magyar iskola), súlyos családi zavarok folytán azonban egyetlen igazi nevelőm két és fél évvel idősebb bátyám volt.

A háború és az azt bevezető nyilasterror idején minden tőlem telhetőt elkövettem, hogy zsidó osztálytársaim és barátaim sorsán enyhítsek. (Bátyám útmutatásával iratokat hamisítottam meglepő sikerrel, stb.) Kétszer kaptam behívót, de mindkétszer megszöktem. Sosem voltam katona, se bármilyen egyéb szervezet tagja.

Jóllehet, mint említettem, se szocialista származásom, sem addigi neveltetésem, sem kiforrotlan, anarchisztikus, labilis világnézetem és magatartásom nem „predesztinált” arra, hogy a felszabadulás után különösebb jótéteményekben legyen részem, mégis a néphatalom, megalakulása pillanatától, minden lehetőséget megadott nekem, hogy a bennem forrongó ösztönök, vágyak megnyilvánulhassanak. Ingyen végeztem el a főiskolát, még másodéves növendék koromban fővárosi színházi szerződéshez jutottam, s pályára lépésem pillanatától kezdve dédelgetett és élvonalbeli feladatokkal elhalmozott, elkényeztetett művésze voltam hazámnak. Színházaink államosítása pillanatában egy csapásra duplára emelkedett a fizetésem, filmgyártásunk fellendülése idejében elhalmoztak a rendezők jobbnál-jobb szerepekkel. Dúskálhattam, válogathattam a felkínált feladatok között. Sok-sok pénzt kerestem, és azt hiszem, még többet költöttem.

Ha időközben, a tíz év alatt, míg színész voltam, mestereim és barátaim útmutatásával, nyilvánvalóan szakmailag fejlődtem is s komoly szakmai tudásra is tettem szert, ez a tudás mégsem óvott meg attól, hogy az életben megbukjak.

Bátyám 1955-ben belekeveredett egy kémkedési ügybe, melynek következtében 10 évi börtönbüntetésre ítélték. Ami ezután történt, az a Miniszterhelyettes elvtárs számára nyilvánvalóan éppúgy ismeretes, mint bárki más számára, hisz sajnós napihír lett belőle, sajtó, nyilvánosság és az államvédelmi szervek foglalkoztak az ügygel.

Ami saját személyemet illeti, a Katonai Bíróság a feljelentési kötelezettség elmulasztásáért (ha nem is hivatalosan, de kifejezetten művészi kvalitásaimra való tekintettel) csak 1 évi börtönbüntetéssel sújtott, de még ezt a büntetést is 3 évi próbaidőre felfüggesztette, azzal az igen komoly figyelmeztetéssel, hogy ez volt az utolsó eset, amelynél figyelembe vették egyéni enyhítő körülményeimet.

Sajnos még ez a figyelmeztetés is hasztalannak bizonyult számomra. Az a lelki és világnézeti labilitás, amely talán táptalaja is lehetett művészi szabadosságaimnak, de talán még művészi sikereimnek is, a magánéletben, illetve sajnós a közéletben, igen szomorú sorsra juttatott.

Bizonyára Ön is ismeri ezeket az életstációimat. Bátyámat 1965. okt. 30-án kiszabadítottam a börtönből. Bátyám ekkor arra igyekezett rávenni, hogy ugyanazzal az autóval, amellyel elhagyni készült az ország területét, én is vele szökjem. Azzal érvelt, hogy bűncselekményemért súlyosan meg fognak büntetni, míg Nyugaton nyelvtudásommal könnyen elhelyezkedhetnék. Minden rábeszélő készségét latba vetette, hogy magával vigyen. Bátyám azonban egyedül disszidált, én itthon maradtam.

Törvényeink értelmében meg is büntettek, börtönbe kerültem.

Tudom, jól tudom ma már, milyen súlyos bünt követtem el 1956-ban, midőn az államrend ellen fordultam.

Hadd fűzzem azonban hozzá – s itt térnék rá tulajdonképpeni kérésem indoklására – hogy az akkori zavaros helyzet (1956. okt. 30.) nálam politikailag és világnézetiileg jóval megalapozottabb és képzetesebb embereket (színészeket, írókat, politikusokat) is megzavart és rossz útra sodort. Sok-sok példa adódnék erre önként, azonban ezek az esetek az Ön számára nyilván épp oly ismeretesek, mint az én számomra. Ráadásul pedig, illetve elsősorban és csaknem kizárólagosan, családi kapcsolataim, nevezetesen az édestestvérem sorsa feletti gond vezettek tetteimben. Ha labilis lelkiállattal rendelkező, könnyen befolyásolható, minden impulzusra, akár jó, akár rossz helyről jött legyen, azonnal és csak ösztönösen reagáló,

politikailag képzetlen, kiforratlan világnézetű, jellegzetes ún. – rossz értelemben vett – „művészalkat” is voltam, akit részint hajlamai, neveltetése, részint körülményei még bűncselekmény elkövetésére is képessé teszik, mégis – s ezt legőszintebben és leghatározottabban állítom – itt éreztem magam itthon, s ezt az államrendet, az épülő szocializmust éreztem magaménak, úgy érzem, egy egészen csekély és elenyésző mértékben, de az én tehetségem, az én munkám is nyomot hagy majd hazám életében. Éppen azért maradtam itthon, mert itthon akarok számot adni tetteimről; elvégzett munkámról éppúgy mint elkövetett bűncselekményeimről; mert idetartozom akkor is, amikor két kézzel méri rám hazám az áldást, de idetartozom akkor is, amikor számot kell adni és felelősséget kell vállalni hibáimért, vétkeimért, bűncselekményeimért is. Így hát börtönbe is kerültem. De még – teljesen igazságosnak érzett – börtönbüntetésem tartama alatt sem éreztem magam egy percig sem, hazám és a szocialista rend ellenségének. Meg kell mondanom, hogy ezt a börtönben – kevés kivétellel – nem is érezte velem senki.

Csak midőn (10 hónappal büntetésem letöltése előtt, kegyelemmel) huszonkét hónap után kiléptem ismét az életbe és azzal a reménnyel mentem el a Népművelési Minisztérium⁸ Színházi Főosztályára, hogy volt felettes hatóságom is talán megbocsájtóan nyújtja ki felém kezét, csak akkor és csak ott közölte velem elsőnek Meruk Vilmos⁹ főosztályvezető elvtárs, hogy a néphatalom engem ellenségének tart és ezentúl annak is kezel majd. Nem tagadom, ez igen mélyen érintett és súlyos lelki és lelkiismereti válságba sodort.¹⁰

Újabb csapást jelentett számomra, hogy kiszabadulásomkor értesültem csak arról, hogy feleségem¹¹ sem óhajtja többé fenntartani velem a házassági köteléket. Rövidre rá el is váltunk. Segítő kéz nélkül, teljesen kiszolgáltatottan, teli büntudattal és gátlással, két nehéz börtönévvvel a hátam mögött, lakás nélkül (lakásomat időközben elvették), pénz nélkül, barátok nélkül, betegen, teljesen talajtalanul álltam ott. Elhelyezkedtem a földalatti vasút építkezésnél mint segédmunkás. Onnan egy kézműipari vállalathoz kerültem mint bedolgozó, onnan pedig két hónapi munkanélküliség után, 1960. március 1-jén jelenlegi munkahelyemre (MÜTEX, Bp. VII. Damjanich u. 38.), egy műanyag feldolgozó üzembe kerültem, ahol betanított gépi munkásként, igen egészségtelen körülmények között (mérgező PVC-por) már több mint egy éve végzek (legalább is számomra) igen nehéz fizikai munkát. Főnököm, Herz István kartárs szerint, munkámat mégis becsülettel és jól elvégzem.

Ennek ellenére, ha nagyritkán volt színész kartársaimmal találkozom véletlenül, minduntalan arról tájékoztatnak, hogy a Népművelési Minisztérium Színházi Főosztályán igen kedvezőtlen kép alakult ki személyemet illetően. Úgy tájékoztatnak, hogy a Színház Főosztály vezetői meg vannak győződve arról, hogy nem dolgozom sehol, hanem barátaimmal, illetve barátnőimmal tartatom el magam, hogy úton útfélen rendszerellenes megnyilvánulásokat teszek, hogy botrányos magánéletet folytatok, stb. stb. stb.

Természetesen nem áll módomban, hogy az említett volt színész kartársaim magánjellegű tájékoztatásait minden esetben leellenőrizzem és utánajárjak, vajon a Színház Főosztály vezetői valóban ebben, vagy ehhez hasonló hitben élnek személyemet és magatartásomat illetően, vagy csak az említett volt színész kartársaim fantáziájában él-e ez a kép, a Színházi Főosztály vezetői pedig valójában igen jól ismerik való körülményeimet. A kétség azonban,

---

⁸ Helyesen: Művelődésügyi Minisztérium; 1957. január 1-jével a korábbi népművelési és oktatásügyi tárcákat összevonták.

⁹ Meruk Vilmos 1952–62-ben a Népművelési, majd Művelődésügyi Minisztérium Színházi és Zenei Főosztályának, illetve Főigazgatóságának vezetője. 1962–64-ben a Nemzeti Színház igazgatója, majd ismét minisztériumi tisztviselő, utóbb nagykövet.

¹⁰ Könyvében Darvas így emlékezett vissza az esetre: „...felkerestem a Minisztérium Színházi Főosztályának vezetőjét, s az illető elvtárs további sorsomat illetően valóban el is igazított: – Vegye tudomásul, Darvas – szó szerint idézem –, se most, se öt, se tíz, se tizenöt év múlva, soha! Érti, Darvas? Soha! – És harmadszor is megismételte: – Soha többé nem léphet magyar színpadra!” (Darvas Iván: Lábjegyzetek, i. m. 231. o.)

¹¹ Tolnay Klári színművészlől van szó.

hogy a Színház Főosztály vezetői esetleg mégiscsak helytelenül tájékoztatják egyesek jelenlegi magatartásomról, mégis csak arra készítetted, hogy jelen levelemben ezekről a fájdalmaimról is beszámoljak a Miniszterhelyettes elvtársnak.

Ismétlem, kiszabadulásom pillanatától kezdve dolgozom, két hónap kivételével (1960. jan. és febr.), ezalatt sehol sem sikerült elhelyezkednem, még segéd munkásként sem. Mindvégig fizikai munkát végeztem. Hogy rendszerellenes megjegyzéseket tennék, reakciós politikai vicceket terjesztenék, oly badar vád, hogy egyedül abszurditása is cáfolja már.

Kiszabadulásom óta még a lehetőségét is kínos igyekezettel kerülöm egy olyan szituációnak, amely azt a látszatot kelthetné, mintha magatartásom a legcsekélyebb mértékben is illojális lenne rendszerükkel szemben. Hogy botrányos magánéletet folytatnék, egyszerűen rágalom, nem igaz. Nemrég nősültem, feleségül vettem az embert, aki két évvel ezelőtt, a számomra legnehezebb időben mellém állt, s minden hibám, s minden őt ért hátrány ellenére is kitartott mellettem, s azóta is csendben, boldogan élünk.¹²

Ismétlem, nem tudhatom, milyen kép alakult ki rólam és magatartásomról a Színházi Főosztály vezetőiben, s csak azért rabolom el a Miniszterhelyettes elvtárs idejét ilyen bátran, mert úgy vélem, az én szempontomból nézve döntő fontosságú, hogy a Miniszterhelyettes elvtárs a valóságnak megfelelő képet nyerjen jelenlegi magatartásomról; sőt, tovább megyek, úgy érzem a Miniszterhelyettes elvtársra tartoznak még legbensőbb vívódásaim is.

Nem óhajtom a két esetet még a legtávolabbról sem párhuzamba hozni, de tudom, hogy a Miniszterhelyettes elvtárs is börtönviselt ember, és ezért azt remélem, jobban ért majd meg mint más. Számomra maga a börtönbüntetés és az azt követő két évi mellőztetés hatalmas kisebbségi komplexummal járt. Régi barátaim elfordultak tőlem, legszűkebb családi körömből kívül senkinek sem kellek többé, életem értelme és célja, a színház, tabu, zárt terület, ahonnan ki vagyok tiltva, felettes hatóságom vezetői hazaárulónak tartanak. Idegen lettem és kítaszított. Nem tagadom, igen nagy megrázkódtatás, igen nagy, keserű önvizsgálatra készítetted keserves idő ez számomra. Sok minden lehámlott rólam ezalatt, hiúság, kényelemszeretet, felelőtlenség, könnyelműség; és elsüllyedtek a vágyak is.

Nem vágyom ma már másra, mint hogy valaki elfogadja, megragadja segítségért kinyújtott kezemet és megbocsásson végre, hogy újra azt érezhessem, hogy ha botlottam is, de igényt tart még rám a Magyar Színészet, hogy talán éppoly hasznos tagja lehetek még egyszer társadalmunknak, mint bűncselekményem elkövetése előtt, hogy nem kell hogy végleg elkallódjék a tehetségem, hogy tisztességes, becsületes munkával, mindenkor lojális magatartással visszanyerhetem még egyszer a valamikor belém vetett bizalmat és helyem lehet még a hazámban. Ismétlem, semmi más vágyam nincs, mint hogy olyan építőmunkával bizonyíthassam be igaz megbánásomat, amelyhez értek is. Nincsenek érveim, mert nem volt igazam, nincs igazságom, mert vétkeztem, nincsenek érdemeim, melyekre hivatkozhatnék, csak egy maradt: a remény, hogy kegyelemből megbocsájtanak nekem.

Ezt kérem hát a Miniszterhelyettes elvtárstól.

Mielőtt azonban ügyemben végleg döntene, arra kérem, nyújtson módot arra, hogy személyes kihallgatáson megjelenhessek a Miniszterhelyettes elvtárs előtt.

Abban a reményben, hogy legalább ez utóbbi kérésem meghallgatásra talál, teljes tisztelettel üdvözlő:

Bpest, 1961. május 29.

(Darvas Iván)¹³

(Lakás: Bpest, VI. Lendvai u. 20.
munkahely: MŰTEX, Bpest, VII. Damjanich u. 38.
tel.: 428-338)''

¹² Házy Erzsébet operaénekesről van szó.

¹³ A gépelt név fölött saját kezű aláírás.

Az irat sorsa az előadói íven szereplő feljegyzések alapján rekonstruálható. A levél 1961. június 2-án érkezett a minisztériumba. „Elintézés, javaslatétel végett” Aczél titkárságvezetője ráírta: „Meruk elvtárs! Aczél et. hétfőre javaslatát kéri, mert válaszolni akar Darvas Ivánnak. Határidő: VI. 5. Kattráné.” Alatta újabb feljegyzés: „Személyes beszélgetés során válaszol Aczél et. VI. 24-én.”, majd az irattárba helyezés dátuma „Le VI. 19.” Így fest röviden három hét krónikája. A dokumentum azonban mélyebb elemzést érdemel.

III. Az ügy művészetpolitikai összefüggései

Darvas levele retorikai csúcsteljesítmény. Kezdődik a „hallgatóság megnyerésével” (captatio benevolentiae), amely az ókor óta ismert és használt szónoki formula. Jelen esetben a figyelem felkeltésére a meghökkentés szolgál: „Nem származom sem munkás-, sem szegényparasztcsaládból.” A később is választékos szóhasználat majdhogynem polgári modorosságot sugall – ez Darvast később színészként is jellemezte. A családtörténet felvázolása ugyancsak e körbe tartozik, de korántsem öncélú: a bátyja iránti szeretetének bizonyítására és későbbi tettének érzelmi alátámasztására szolgál. Az 1956 előtti évekért szinte túllihegett köszönet pedig impliciten az 1956 előtti kultúrpolitika bírálata, hiszen miféle művészeti irányítás az, amely ilyen felelőtlenül gyakorol kegyet egy „politikailag éretlen” ifjú színésszel?

Az 1955–56-os bűnök és büntetések ismertetésének központi motívuma az „államrend” elleni cselekmény vállalása, tehát nem politikai vagy pártellenes tettről beszél. Ilyen értelemben mindez akár csupán „az adott helyzetben államrend elleninek minősülő” bűncselekményt is jelezhetne. Ellentételezése a disszidálás elutasításában rejlik: a Magyarországon maradás választása hazaszeretet jelképe, mindenfajta politikai töltet nélkül.

A szabadulás leírása után Darvas szisztematikusan és érzékletesen építi fel a „sorscsapások” piramisát. Előbb a minisztériumi Meruk-affér (pedig tudja, hogy Meruk Aczél egyik jobbkeze), aztán a válóper, lakásának elvesztése, a munkahelyek keresése, végül csattanóként a minisztérium negatív véleménye, mintha minden személyes és szociális szemponthoz képest ez lenne a legfájóbb. És jöhetnek a cáfolatok: az új párkapcsolat, a stabil elhelyezkedés. Darvas legvakmerőbb aduja saját szenvedésének párhuzamba állítása Aczél börtönéveivel, tudva, hogy Aczél koncepciójában perben ítélték el. (Aczél tehát nem önszántából utalt erre a személyes találkozásukkor.) A kvázi egyforma erkölcsi alapállás sugallata után az előterjesztett kérelem elsősorban saját foglalkoztatásának társadalmi hasznosságát hangsúlyozza. Igazi csattanóként azonban megfosztja a címzettet levelének szimpla elutasításától, ugyanis kérését kizárólag a személyes találkozó elérésére redukálja. Az öntudatos magatartást jelzi az is, hogy a levélben sem az ellenforradalom, sem a kommunizmus szó nem szerepel.

*

Magyarországon 1956 után a művészetpolitikát Aczél György határozta meg. Jóllehet formális funkciói nem biztosítottak számára mindig azonos értékű dominanciát, személye lényegében 1956-tól 1988-ig meghatározta a párt művészetpolitikájának alakulását.

Az 1956 utáni új kereteket az MSZMP Központi Bizottsága által 1958 nyarán elfogadott *Művelődéspolitikai irányelvek* jelentették, amelynek kidolgozásában Aczél vezető szerepet játszott.¹⁴ 1962 novemberében, az MSZMP VIII. kongresszusának határozatában a *Kulturális fejlődésünk eredményei és feladatai* című fejezetben ez állt: „Minden erővel és eszközzel segítjük, támogatjuk a (...) szocialista realista irodalmat és művészetet, de teret adunk minden

¹⁴ Vö. Bolvári-Takács Gábor: Az MSZMP művelődéspolitikai irányelveinek keletkezéstörténete = *Múltunk*, 1995. 4. szám, 115–132. o.

más jó szándékú, nem ellenséges művészeti tevékenységnek is.”¹⁵ Darvas Ivánnak a pályára történő visszaengedése tehát tökéletesen beleillett Aczél elképzeléseibe.

A kora kádárizmus¹⁶ ideológiája számára a színházi élet konszolidációja egyrészt jelentette az 1956-ban „megtévedt” művészek reaktiválását (Darvason kívül pl. a külföldről 1959-ben hazatért Molnár Tibort,¹⁷ vagy a börtönből 1960-ban szabadult Mensáros Lászlót¹⁸), a polgári színjátszás hagyományait megjelenítő, és 1945 után félreállított művészek elismerését (pl. Rózsahegyi Kálmánt),¹⁹ vagy a Rákosi-rendszerben nem kompromittálódott színészek rehabilitálását (mint Kiss Ferencet vagy Páger Antalt),²⁰ utóbbiakat még azon az áron is, ha 1945 előtti politikai szerepvállalásuk miatt ez sokakban visszatetszést keltett.

Az 1960-as évek elejéig reaktivált művészek az Aczél György által megszilárdított és hierarchiává formált művészeti kitüntetési rendszerben „fáziskéséssel” foglalták el – művészi kvalitásaik miatt egyébként megérdemelt – helyüket. Kezdődött mindez az ex-disszidens Páger Antal 1963-as Kiváló Művész címevel és 1965-ös Kossuth-díjával, valamint a börtönviselt Kiss Ferenc 1964-es Érdemes Művész kitüntetésével. Darvas Iván és Mensáros László munkássága a 70-es évek végére érett be: Darvast 1967-ben (1955 után újabb) Jászai-díjjal, 1969-ben Érdemes, 1975-ben Kiváló Művész címmel, 1978-ban Kossuth-díjjal tüntették ki. (Mensáros Lászlónál az ütemezés: 1969, 1972, 1978, 1980.) Darvas kitüntetéseinak indoklása nem kevésbé szemléletes: az egyedi teljesítmény elismerésétől az általános felé halad. Az Érdemes Művész címet „a *Fizikusok*, az *Altona foglyai*, az *Egy örült naplója* című színdarabokban nyújtott művészi teljesítményeiért”, a Kiváló Művészt „színészi alakításaiért”, a Kossuth-díjat „klasszikus és modern színpadi művekben nyújtott színészi alakításaiért” kapta.²¹

Darvas Iván megszenvedett a sikerért. Sorsa jól példázza a szovjet típusú pártállami modell működését, amelyben a művészek végezték a dolgukat, alkottak, előadtak – de mindenekelőtt alkalmazkodtak. E levél tanulsága tehát elsősorban a művészek kiszolgáltatottsága, hiszen a totalitáriánus rendszerekben, ahol a művészet mindig eszköz, a hatalom által kihelyezett csapdákat csak kivételes bölcsességgel lehet elkerülni.²²

---

¹⁵ A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1956–1962. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1964. 583. o.

¹⁶ Kalmár Melinda kifejezése. Vö: Kalmár Melinda: *Ennivaló és hozomány. A kora kádárizmus ideológiája.* Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1998.

¹⁷ Vö. Molnár Tibor: *Hosszú az út...* Pannonia, Budapest, 1963.

¹⁸ Vö. Mensáros László élete és pályafutása 1926–1993. Szerkesztette: P. Török Margit Anna. Kairosz Kiadó – Mensáros László Alapítvány, Budapest, 2001. 44. skk. o.

¹⁹ Vö. Bolvári-Takács Gábor: *Rózsahegyi Kálmán levele a kb-hoz, 1960. „A párthoz kell fordulnom igazságért” = Színház, 2000. 4. szám, 45–47. o.*

²⁰ Vö. Bolvári-Takács Gábor: *Páger Antal hazatérésének ügye a politikai bizottság előtt = Kritika, 1999. 4. szám, 18–20. o.*

²¹ Erről részletesen lásd: Bolvári-Takács Gábor: *Filmművészet és kultúrpolitika a művészeti díjak tükrében 1948–1989.* Planétás Kiadó, Budapest, 1998.

²² Elhangzott előadásként 2014. október 31-én a Vígszínházban, a Tolnay 100 – A XX. századi (színész)nő választásai c. konferencián. Darvas Iván levelének másolatát az Országos Színháztörténeti Intézet és Múzeum rendelkezésére bocsátottam, a dokumentum a Bajor Gizi Színészmúzeumban 2015. szeptember 12-én megnyílt, „a” Darvas. *Egy színészsors három stációban* című kiállításon látható.